

סימן לח

הוראת היתר באיסור דרבנן כדי להציל מאיסור תורה

עש"ק פרשת כי תשא תשע"ו

שאלה:

כהלכה פסוקה בכל מקום, לפיכך אסור לאדם להקל בה ראש לעולם, ואחר שתיקנו כן אין להקל בשום אופן בו' נקיים ואפילו במקום עיגון ואין לצרף כלל דין זבה קטנה שאסורה דאוריתא', וכתב הגרש"ז אורבך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סי' ע"ב) שהלשון "בכל מקום" ו"לעולם" בא להורות שאפילו במקום מצווה ובשעת הדחק גדול אין להקל בזה כלל.

וראיה לחומרא זו מצינו בגמ' שבת (דף י"ג ע"ב) לגבי מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וקרא הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו. והיתה אשתו מחזרת בבתי מדרשות לדעת על מה ולמה קרה לו מיתה זו, עד שפגשה באליהו הנביא ששאל אותה "בתי, בימי נדוּתִיךָ מהו אצלך? אמרה לו ח"ו אפי' באצבע קטנה לא נגע בי. בימי ליבונך מהו אצלך? אכל עמי ושתה עמי וישן עמי בקרוב בשר ולא עלתה דעתו על דבר אחר (תשמיש המיטה), ואמרתי לה ברוך המקום שהרגו שלא נשא פנים לתורה שהרי אמרה תורה "ואל אשה בנדת טומאת לא תקרב" וכו'. וקשה, שהרי עד שלא תטבול הרי היא נדה מדאוריתא ואסורה בכרת וכיצד הקל אותו תלמיד בדבר שכל העולם יודעו? ופירש ר"ת (בתוס' שם ד"ה בימי לבונך) "שהיו רגילים לטבול שתי טבילות, אחת לסוף שבעה לראיתה שהיא טהורה מדאוריתא בהך טבילה, ואחת לסוף ימי ליבון, לכך היה מיקל אותו האיש" כלומר, אותו תלמיד הקל "רק" בדרבנן ואעפ"כ המקום הרגו על שעבר על דברי חכמים, שכל העובר על דברי חכמים

נשאלנו ע"י רבנית מדריכת כלות מטעם המועצה הדתית, המלמדת כלות שאינן שומרות תורה ומצוות במלואן את הלכות טהרת המשפחה. מדובר בנשים המביעות רצון עקרוני לקיים את ההלכה, אך ברור שבמצבן הרוחני הנוכחי לא תוכלנה להקפיד על כל פרטי ההלכה קלה כבחמורה. ונשאלה השאלה – האם אפשר להקל לה בהלכות מסוימות האסורות מדרבנן, כדי שתוכל להתמקד בהקפדה על איסורי דאורייתא ובחיובי כרת, בבחינת "תקנת השבים" למתקרבת לתורה, או שמא יש ללמדה הכול ואין ביכולתנו להתיר את האסור אפי' במצוות קלות מדרבנן. כמו"כ האם ניתן לרמוז לה שיש הבדל בין איסורים חמורים יותר לקלים יותר.

תשובה:

הקדמה

שאלה זו היא חמורה מאוד, כי קשה מאוד להקל בעניינים חמורים שקדושתן של ישראל תלויה בהם, ובייחוד בעניין חומרת רבי זירא, "דא"ר זירא בנות ישראל החמירו על עצמן שאפי' רואות טיפת דם כחרדל יושבת עליה שבעה נקיים" (גמ' ברכות דף ל"א ע"א) ובגמ' (שם) מבואר שזוהי הלכה פסוקה שאינה צריכה עיון (רש"י שם) ואין עליה עוררין. וכתב על כך הרמב"ן (בהלכות נדה פ"א י"ט) ש"חומרא זו שנהגו בנות ישראל הוכשרה בעיני חכמים, ועשו אותה

ורבים השיב מעוון".

דברי הגמ' הללו צריכים עיון. הגמ' פותחת בדברי רבי יוסי הגלילי האוסר לעשות פשרה, אך מסיימת בכך שזרכו של אהרון הייתה לעשות פשרה, ומשמע שהגמ' משבחת את אהרון על כך!

רש"י מבאר, שהאיסור לבצוע חל רק כאשר שני הצדדים באו לדין, אבל אהרן היה מפשר ביניהם עוד קודם בואם לדין ואז זה משובח, וכ"כ היד רמ"ה. (שם)

יש מפרשים שהאיסור הוא לחייב את הנידונים להתפשר, אך אם הפשרה היא ברצונם הרי זה מותר, ואת זה עשה אהרן. (קונטרס הראיות לריא"ז).

יש מבארים, שהאיסור הוא רק על הדיינים, אבל אהרן שלא היה דין, ולא היה הדין בא לפניו אלא לפני משה – לו היה מותר לפשר (תוס'). באופן דומה מבאר הרשב"ץ: "לפי שהיה אהרן כה"ג ומכפר עוונותיהם של ישראל, נמסר לו לעשות כן, כדי שלא יבוא לידי עבירה ויהיו צריכים לכפרה, אבל משה רבינו ע"ה היה מלך... וחייב להטיל אימה... והיה לו שיאמר "יקוב הדין את ההר"... ובזה היו נוהרים הבריות מלעבור על דין תורה. נמצא אהרן מקרב את הבריות לתורה מתוך אהבה ושלו, ומשה מרחיקם מהעבירה מתוך אימה" (מגן אבות לרבש"ץ אבות א' י"ב). ולאחר מכן, מביאה הגמ' דעות נוספות בעניין הפשרה, יש אומרים שמצווה לבצוע ות"ק ס"ל שרשות לבצוע אך אינה מצווה.

ובהמשך (שם דף ז' ע"א) כותבת הגמרא: "ופליגא דרבי תנחום בר חנילאי דאמר רבי תנחום בר חנילאי לא נאמר מקרא זה אלא כנגד מעשה העגל שנאמר "וירא אהרן ויבן מזבח לפניו" מה ראה? אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר: ראה חור שזבוח לפניו,

חייב מיתה (גמ' ברכות דף ד' ע"ב). הרי לפנינו עד כמה חמור הוא דין זה ואין להקל בו כלל וכלל.

אלא ששאלתנו עוסקת ביהודים הרחוקים מתורה ומצוות ולא קיבלו חינוך יהודי כלל וכלל, ולפעמים בהדרגת הכלה, זו היא הפעם הראשונה ששומעת האשה שיעור תורה, ואנו מעוניינים להשיב אותם לתורה כדברי אור החיים הקדוש (דברים כ"ב א') שיש ביהודים אלה מצוות השבת אבדה, "שהעובר פי ה' יקרא נדח, ויצו ה' לבל יתעלם אלא ישיבם לאחיו הוא אלוקי עולם", וא"כ שאלה זו עוסקת בקירוב נידחים. ואין שאלה זו שייכת אלא לגדולי התורה עמודי ההוראה שבדורנו, ואנו ניסינו ללקט מדברי חז"ל והפוסקים בבחינת "ליקוטי בתר ליקוטי", ולהלכה למעשה סמכנו יתדותינו על גדולי ההוראה שבדור, ואין מפרסמים אלא לצנועים וד"ל.

א. מחלוקת ראשונים האם ניתן להקל באיסור קל כדי להציל מאיסור חמור יותר

בגמ' בסנהדרין (דף ו' ע"ב) יש דיון האם פשרה היא ראויה לכתחילה או רק בדיעבד. "ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אסור לבצוע [=לעשות פשרה] וכל הבוצע ה"ז חוטא, וכל המברך את הבוצע הרי זה מנאץ, ועל זה נאמר 'בוצע ברך נאץ ה' [כלומר, מי שמברך את הבוצע הרי זה כמקלל את ה']". אלא יקוב הדין את ההר שנאמר 'כי המשפט לאלוקים הוא', וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר. אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו, שנאמר 'תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך איתי

"דקאי על פסוק תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו צריך לומר דבדין עשה כדי להציל כלל ישראל וכדאיתא במדרש הואיל וכוונתך לטובה חיך מפלטין דידי לית את זו ומפתורא דידי את אכיל".

ואכן דין זה, להתיר איסור להציל מאיסור חמור יותר, הוא מההלכות היותר קשות והחמורות, ומנין לנו היכולת להכריע בין גדולי עולם, ולכאורה יש לומר בכה"ג שב ואל תעשה עדיף.

ב. במניעת איסורים יש להתחיל מהחמור יותר

והנה מצינו בגמ' בסוטה (דף מ"ח ע"א): "אמר רבי יוסף זמרי גברי ועני נשי פריצותא. זמרי נשי ועני גברי כאש בנעורת" ופרש"י (שם ד"ה כאש בנעורת) לפי שהעונה מטה אזנו לשמוע את המזמר לענות אחריו ונמצאו האנשים נותנים לבם לקול הנשים, וקול באשה ערוה כדכתיב "השמיעני את קולך" (שה"ש ב'), ומבעיר את יצרו כאש בנעורת. אבל זמרי גברי ועניין נשי קצת פריצות יש, דקול באשה ערוה, אבל אינו מבעיר יצרו כל כך שאין המזמרים מטים אזנם לקול העונים".

ושואלת הגמ' (שם) "למאי נפקא מינה"? והרי זה איסור וזה אסור, ומה ההבדל אם זה נקרא 'פריצות' או 'אש בנעורת'? ועונה על כך הגמ' "לבטולי הא מקמי הא". וכתב רש"י (שם ד"ה לבטולי האי מקמי האי): "אם אין שומעין לנו לבטל את שניהם נקדים לבטל את זה שהוא כאש בנעורת". כלומר, כאשר יש בכוחו של אדם לבטל חלק מהאיסורים הנעשים על ידי אחרים, אך לא את כולם, עליו לבטל תחילה את האיסור החמור

אמר אי לא שמענא להו השתא עבדו לי כדעבדו בחור ומקיים בי "אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא" ולא הויה להו תקנתא לעולם, מוטב דליעבדו לעגל אפשר הויה להו תקנתא בתשובה". ומבאר רש"י דרבי תנחום חולק על הנאמר לעיל בגנות הברצע שעליו נאמר "ברצע ברך, נאץ ה'" כלומר, רבי תנחום דורש את הפסוק המגנה את הפשרה, לא על עשיית פשרה בין הנידונים, אלא על הפשרה שעשה אהרן בינו לבין עצמו שבגללה הגיע למסקנה שעדיף שיעשו את העגל ולא יהרגוהו. וכן כתב המאירי "אע"פ שהפשרה נבחרת לעניין דיני ממונות, לעניין איסור אינו כן, ואל יאמר הדיין: נתיר לו את זאת כדי שלא יאכל את זו וכיוצא בזה".

לעומתם סוברים התוס' (שם ד"ה כנגד מעשה העגל) שדרשת רבי תנחום אינה חולקת על הרישא של דברי רבי יוסי הגלילי העוסקת בגנות הברצע, אלא היא חולקת על הסיפא של אותה הדרשה שדורשת לשבח את מנהגו של אהרן לעשות פשרה כדי להשכין שלום, ועל זה בא רבי תנחום לחלוק ולומר שהפסוק "בשלום ובמישור הלך... ורבים השיב מעוון" מתייחס רק לפשרה שעשה אהרן במעשה העגל, שבזה הציל את ישראל מעוון ומכליה.

לשיטת התוס', שבחו של אהרן הוא שהציע לישראל איסור קל במעשה העגל כדי להצילם מאיסור רציחה של נביא, וזאת בניגוד לדעת רש"י והמאירי שסוברים שבמעשה זה שגה אהרן. ועיין בעיון-יעקב (שם ד"ה לא נאמר) דכתב דלרש"י אהרן נדרש לגנאי "מטעם דאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך ובפרטות בע"ז ובפרהסיא ה"ל למסור עצמו על קידוש ה' שיהרג ואל יעבור". ולפי תוס' דדורשים את ר' תנחום

וממדרגה אחר מדרגה עד שלא יגיע ליוסף היזק מהם או יוליכוהו הוא בעצמו אל אביו בזולת ידיעתם. וזה ג"כ היה סבה אל שנעתקו מזה הרצון השני ושמעו אל יהודה כשאמר להם שימכרוהו לישמעאלים".

ראייתו של הרלב"ג עוסקת בהצעה מעשית שהציע ראובן לאחים, להשליך את יוסף לבור, כדי למנוע מהם את הריגתו בידיים, למרות שהנתינה בבור גם היא עבירה כי יש בה סכנה גדולה. ולכאורה אפשר ללמוד מהכא שאפשר להציע לחברו לעבור עבירה קלה כדי למנוע ממנו לעשות עבירה גדולה יותר.

אלא שבהתבוננות מעמיקה נראה שאין הדברים דומים לענייננו מב' סיבות:

א. עצם הנתינה בבור לא הייתה מעשה עבירה, כי לפי תוכניתו של ראובן (עפ"י רש"י שם ד"ה למען הציל אותו) המטרה הייתה לבוא מאוחר יותר ולהעלותו משם ללא ידיעת אחיו ולמנוע שפיכות דמים. וצריך לומר לפי"ז דראובן לא ידע שבבור יש נחשים ועקרבים.

ב. פקו"נ דוחה את כל התורה כולה חוץ מג' עבירות, ומכיוון שיוסף היה נתון במצב של פיקו"נ מצד אחיו שרצו להורגו, שמא בכה"ג הותר להציע עבירה קטנה כדי להציל משפ"ד.

ויש להעיר, שהרלב"ג סובר שבזכות הצעתו של ראובן התקבלה בסופו של דבר הצעתו של יהודה שאמר "מה בצע כי נהרוג את אחינו וכיסינו את דמו, לכו ונמכרנו לישמעאלים" (בראשית ל"ז כ"ו-כ"ז) ונמנעה הריגת יוסף. ולכאורה, כפי שמעשה ראובן נדרש לשבח, ה"ה מעשה יהודה, שבהצעתו אמנם גרם איסור, אך מנע שפיכות דמים

מביניהם (ולכשיאפשר לו לבטל הכול יעשה זאת). וא"כ חשוב לדעת מה איסור חמור ומה איסור פחות חמור כדי לדעת במה להשקיע תחילה מאמץ לביטולו.

וכן פסק להלכה החפץ-חיים בליקוטי-הלכות (סוטה שם), שלמרות שבכל מקרה גם "זמרן גברי ועניין נשי עוון שהוא בכלל מושב לצים וקול באשה ערווה והרהורי זנות ביחד" (עין משפט אות ב'), מ"מ יש לדעת מה חמור יותר בכדי לבטל האי מקמי האי, וכנ"ל.

אך מגמ' זו אין להכריע בעניין הנהגתו של אהרן, שכן אהרן הציע לבני ישראל הצעה מעשית של חטא כדי להציל אותם מחטא חמור יותר, משא"כ הכא שאינו משדל אותם לחטא כלל וכלל, אלא אדרבא מנסה למנוע את הציבור מלחטוא, וכל הדיון הוא על סדר הקדימויות של פעולות המניעה.

ג. שיטת הרלב"ג

בספר תועלויות הרלב"ג (בראשית סי' קס"ב) כתב על הפסוק (בראשית ל"ז כ"ב): "ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשלחו בו למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו" – "ראוי לאדם, כשיראה רצון איש או אישים לעשות פועל מגונה, שיעתיקם מהרצון ההוא מעט מעט, שאם ירצה להעתיקם יחד מהרצון ההוא, יהיה זה סבה אל שלא ישמעו אליו וישלימו רצונם הרע. ולזה תראה כי ראובן כשראה רצון אחיו להרוג יוסף, וראה שאם יאמר להם שיעזבוהו לא ישמעו לו לרוב שנאתם אותו, הנה העתיקם מהרצון ההוא מעט מעט. אמר להם שלא ישפכו דם אך ישליכו אותו בבור וימות מעצמו. והנה חשב ראובן להעתיקם מעט מעט מהרצון ההוא

ללחוף על האחים גם לא למוכרו, אלא להחזירו לאביו, ולא ניסה כן, כפי שראובן רצה לאחר ההצעה להוציאו מן הבור ולהחזירו לאביו (כרש"י שם).

ג. המהרש"א (שם) מתרץ דאין כוונת הגמ' לדרוש את יהודה לגנאי, אלא ההיפך, הדרשה היא לשבחו של יהודה, כי באמת ראוי לשבח את יהודה על שמנע את הריגת יוסף, אלא שמלשון הפסוק "מה בצע" נראה כאילו הציל את יוסף כדי להרוויח ממון במכירתו. ומי שמבין כך את הפסוק ומברך את יהודה בתורת "בוצע" דהיינו רודף בצע, הרי זה מנאץ את ה', שבאמת לא זה היה טעמו של יהודה, אלא אדרבה הצילו מתוך יראת שמים, ולא אמר את הביטוי "מה בצע" אלא כדי שיתקבלו דבריו על ידי האחים. וא"כ הרי מעשהו ממש כמעשה ראובן ונדרש לשבח. וכן מפרש בשירי-הקורבן על הירושלמי (סנהדרין דף ב' ע"ב ד"ה אלא אחי יוסף), ובכך מבאר את הפסוק "מטרף בני עלית" לשבחו של יהודה כי יהודה סבירא ליה "תפסת מועט תפסת, תפסת מרובה לא תפסת" וכן מבואר בתרגום לשבחו של יהודה על מעשה זה. וכן פירש הקרבן העדה (שם).

אלא שמדברי שירי-הקורבן נמצאנו למדים חידוש גדול יותר. דלעיל במעשה ראובן אמרנו שההצעה לתת את יוסף בבור אינה מעשה איסור, כיוון ששהייה של זמן מועט בבור אינה הריגה, וראובן חשב בהצעה זו למשוך זמן, ובכך להצילו לאחר מכן. אך הצעתו של יהודה למוכרו כדי למנוע את הריגתו זה מעשה איסור ממש, שהרי זה איסור "גונב נפש ומכרו", וא"כ עושה ממש איסור בכדי למנוע חטא חמור יותר של רציחה שלא ניתן להשבה. ואעפ"כ משובח על כך יהודה כי מעשה זה האסור הציל את

החמורה. אלא שזה סותר גמ' מפורשת בסנהדרין (דף ו' ע"ב) הדורשת את הפסוק "ובוצע ברך נאץ ה'" (תהילים י' ג') "רבי מאיר אומר לא נאמר "בוצע" אלא כנגד יהודה שנאמר "ויאמר יהודה אל אחיו: מה בצע כי נהרוג את אחינו" וכל המברך את יהודה הרי זה מנאץ ועל זה נאמר "ובוצע ברך, נאץ ה'" א"כ משמע שיהודה נדרש לגנאי על כך ומאי שנא ממעשה ראובן שהרלב"ג דורשו לשבח?

ונראה לתרץ כמה תירוצים: א. החזקוני (שם) כותב שהגנאי של יהודה הוא בלשון "מה בצע" "לפי שהציל את יוסף בלשון בצע, דמשמע הא אם יש בצע נהרגנו" כלומר, יהודה אמר שלא מרוויחים מהריגתו ולכן כדאי למוכרו אך אם היה רווח אז אה"נ שהיה ממליץ להורגו ולכך נדרש לגנאי. ומדבריו אנו למדים חידוש גדול: יכול להיות ששני אנשים מציעים הצעה דומה ואחד יידרש לגנאי ואחד יידרש לשבח, כי לא שופטים עפ"י התוצאה (הצלה), אלא עפ"י הכוונה. וראובן הציע זאת בכוונה להציל ולכן נדרש לשבח. ויהודה עפ"י החזקוני הציע זאת בשביל רווח ממון ולכן נדרש לגנאי. וכן משמע בתוס' (שם ד"ה אלא כנגד יהודה).

מ"מ מבאר הרלב"ג שבזכות הצעתו של ראובן שמנע מהם מלהרוג את יוסף ורק שמוהו בבור זה גרם מאוחר יותר לשמוע לעצתו של יהודה ולמוכרו ולא להרוגו. וא"כ נמצא שראובן צדק בהצעתו.

ב. רש"י כתב (שם ד"ה כנגד יהודה) "שהיה לו לומר נחזירנו לאבינו אחרי שהיו דבריו נשמעין לאחיו" דהיינו אמנם הצעתו של יהודה היתה צודקת (שלא כהחזקוני) וכוונתו היתה לטובה (להצילו ממוות) אך לאחר שהצליח במשימתו הראשונה היה צריך

דחובה מוטלת לבטל מנהג העומר כדי לקיים איסורי תורה". וכראיה לדבריו מביא כמה הוכחות:

א. "וכמו שנתבאר מפי תלמוד ערוך דלצורך רבים זהו נהגי הפקר בהיה אמתא דינא הוא דכופין את רבה לשחררה אף שהוא עובר (על) 'לעולם בהם תעבודו' וכותב גט שחרור". כוונתו לגמ' בגיטין (דף ל"ח ע"א) ששפחה שנהגו בה הפקר (זנות) כפו את אדונה לשחררה למרות שעובר בכך על מצוות עשה של 'לעולם בהם תעבודו' כדי להציל את הרבים מאיסור חמור. וא"כ כ"ש איסור גילוח בספירת העומר שאינו אלא מנהג בעלמא וקיל טפי מאיסור קל דרבנן.

ב. היתרו של מהר"י מיניץ (סי' ה') לאישה מינקת להינשא בטרם עברו כ"ד חודשים מהלידה (שאסורה לינשא שמא יפסיק גופה לייצר חלב בטרם ייגמל התינוק) במקום שיש חשש שאם לא תינשא מייד ייצאו שניהם לתרבות רעה. ונפסק כך ברמ"א (אה"ע סי' י"ג סי"א). ואע"פ שמרן השו"ע חלק על כך, מ"מ לגבי היתר גילוח בספירה שאינו אלא מנהג, ניתן לסמוך על הרמ"א.

ולכאורה אינה ראייה כ"כ, שהרי הרמ"א התיר "במפקרת לזנות כדי שיהא בעלה משמרה", ובמפקרת לזנות בלא"ה יש חשש שתתעבר מהזונים וממילא ייפסק חלב הנקתה וא"כ כל יסוד התקנה להמתין כ"ד חודש לא שייך בכה"ג ולכן התיר הרמ"א להשיאם (ומרן השו"ע חלק רק מטעם "לא פלוג"), אך זו אינה ראייה להתיר איסור קל למנוע איסור חמור יותר. וצ"ע.

אמנם מסתבר שהמהר"י מיניץ והרמ"א לא התירו כאשר ישנה סכנה ממשית לחיי התינוק, שהרי זה פיקו"נ, ומדוע יתירו לאמא

יוסף מרציחה החמורה יותר. אלא שעדיין ניתן לומר שבמקום פיקו"נ שרי לעבור איסור זה וכדברי שירי הקרבן "שתפסת מרובה לא תפסת", אך עדיין ניתן לומר שאין היתר להציע לעבור עבירה קלה יותר כדי להציל מעבירה חמורה יותר במקום שאין פיקו"נ.

אך מ"מ הרלב"ג לומד ממצעשה ראובן גם לשאר איסורים ולא דווקא למקום פיקו"נ, שהרע כתב באופן כללי: "ראוי לאדם כשיראה רצון איש או אישים לעשות פועל מגונה שיעתיקם מהרצון שהוא מעט מעט".

ד. שיטת החיד"א – יש להתיר מנהג כדי לקיים איסור תורה

החיד"א בספרו שו"ת חיים שאל (ח"א סי' ו') נשאל על אודות "עיר שרוב ישראל הן בעוון מגלחים זקנם בתער, ויום יום ידרשון חומר האיסור כי רב, ולא אבו שמוע. ויהי היום עלתה על לב ראשי העם לגדור הפירצה ולעשות תקנה בועד כללי. לשמור ולעשות תגלחתם במספריים או בסם. ולמען יקבלו ההמון יותר להם לגלח בימי העומר. כי בזה אפשר שיקבלום", כלומר, האם מותר לבטל איסור קל כדי להימנע מאיסור חמור.

על כך השיב החיד"א: "אין ספק דאם ראשי העם יכולים לכוף להמון ישראל שלא יגלחו זקנם בתער, חובה עליהם לכופם... ומנהג שלא לגלח בימי העומר יהא מונח במקומו, כיוון דכך פשט המנהג וכבר נודע כמה גדול כח המנהג". אך מייד הוסיף: "אכן אם מעלת רבני העיר וראשי הקהל עיניהם תחזינה מצרים" (לשון צרות), ואמדי דעתייהו דאין המון העם נשמעין להם אם לא בהתיר להם מנהג העומר כולי האי ואולי, נראה פשוט

ההיתר של החיד"א נוגע במנהג קל שהרי"ף, הרמב"ם והרא"ש לא הביאוהו להלכה ולא הכול נהגוהו.

אך גם בדברי החיד"א אין לך בו אלא חידוש, שלא הקל אלא בביטול מנהג כדי להציל את הרבים מאיסור חמור, אך לא ברור שיקל כן לגבי יחיד ולביטול הלכה פסוקה (כחומרת רבי זירא, למשל).

כמו"כ סייג זאת החיד"א וכתב "וכבר נודע מ"ש האחרונים דמנהג שהוא פרישות ואינו משום סייג, קיל טפי ממנהג שהוא משום סייג, וכ"ש במנהג זה מכל הטעמים הנאמרים" ומשמע שבאיסור דרבנן שהוא משום סייג יש יותר להחמיר ולא היה מיקל בדבר. (אלא שיש להתיישב בדבר כי חלק מראיותיו של החיד"א היו בתקנה ליחיד, כגון היתר מינקת חברו, והיתר בעל ספר חסידים וחלקם מדברים אף באיסורי דרבנן שהם משום סייג. וצ"ע).

ה. שיטת הרשב"א – לפעמים העלמת עין מעבירה חשובה כמצווה

בשו"ת הרשב"א (ח"ה סי' רל"ח) דן בעניין מצוות תוכחה בתשובה שכותרתה: "על הנהגת המדינה זו, ויסור העוברים". בתשובה זו כתב הרשב"א, דכדי "להסיר המכשלה את העם צריך לעלות מן הקלה אל החמורה, ואין נוטלין כל החבילה ביחד, ואחר כוונת הלב הדברים אמורים". והביא הרשב"א ראיות לדבריו:

א. הגמ' בנוזר (דף כ"ג ע"ב) גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה. ולומדת זאת הגמ' מיעל אשת חבר הקיני שעשתה עבירה לשמה וזינתה עם סיסרא שר צבא כנען כדי שתוכל להורגו, ולמרות שעל גילוי עריות נאמר

המופקרת להינשא על חשבון חיי התינוק? והרי ברור שהחשש להיריון גדול יותר באישה נשואה! והיתרם אינו אלא במקום שכל האיסור להינשא אינו משום סכנה ממשית אלא כאשר הגזירה היא מדין "לא פלוג", כגון שהתינוק כבר נגמל או שיש אפשרות להניקו ע"י אישה אחרת (או תחליפי חלב בימינו). ומזה מביא החיד"א ראייה, שלדעתם ה"לא פלוג" נדחה כדי להצילה מאיסור חמור יותר, והמחבר סבר שה"לא פלוג" הוא איסור מדרבנן לכל דבר ואין לדחותו. ועדיין יש חילוק בין מופקרת לזנות שהחשש שיפסק חלבה קיים, אמנם פחות מנשואה, אך בצירוף החשש שגם תצא לתרבות רעה התיר הרמ"א, כי כל סיבת התקנה שלא תנשא בלא"ה מעורערת משא"כ בנידון שכתב החיד"א, ויש לעיין.

ג. היתרו של בעל ספר חסידים (סי' קע"ו. והובא ג"כ בבית שמואל אה"ע סי' כ"ג ס"ק א') להוציא זרע לבטלה כאשר יצרו תוקפו לבוא על הנדה או על אשת איש, דעדיף שישחית זרעו שהוא איסור קל ביחס לאיסור החמור של נידה ואשת איש.

ד. מהגמ' בסוטה (דף מ"ח ע"א) הנ"ל דזמרן נשי ועניין גברי כאש בנעורת זמרן גברי ועניין נשי פריצותא. למאי נ"מ, לבטולי הא מקמי הא. וכתב החיד"א: "הרי דאף דתרוויהו איסורא נינהו כל דלית בידן לבטולי תרוויהו דחינן איסור קל כדי שלא יעברו איסור חמור. וה"ה בני"ד דאם באמת לא מקבלי שלא להשחית זקנם בתער כי אם בהתיר להם לגלח בעומר שרינן להו דאינו אלא מנהג בעלמא".

ואף שתשובה זו של החיד"א היא חידוש, ובפרט במקרה שבו הציבור נראה כ'סוחר' באיסורי תורה – איזו הלכה מוכן לקבל על עצמו תמורת ויתור על הלכה אחרת – מ"מ

עין של מנהיגי הקהל וכיצד לקרב יהודים, שנתרחקו מתורה ומצוות, אך לא כתב במפורש להתיר למורה הוראה להורות איסור קל כדי למנוע מהחוטאים איסור חמור, אלא בעיקר דיבר על הנהגת הענישה והעלמת עין ממנה בזמן שהדורות ירודים והשעה צריכה לכך. וא"כ אין לנו בו אלא חידושו ומדבריו אין ראייה לשאלתנו.

ו. נידוי והענשת אדם שעלולים לדחותו לשמך

עוד ראייה שאין להימנע מההליכה אחר עיקר הדין, מתוך חששות מהתוצאה של ההקפדה, נמצאת בשו"ע (יו"ד סי' של"ד ס"א) בדברי הרמ"א שכתב "ומנדין למי שהוא חייב נדוי, ואפילו יש לחוש שעל ידי כן יצא לתרבות רעה אין לחוש לכך".

מקורו של הרמ"א הוא משו"ת תרומת הדשן ח"ב (סי' קל"ח) שהביא זאת בשם האגודה (פרק הנושא) מהגמ' בקידושין (דף ע"ב ע"א), שם מובא שרבי בשעת פטירתו מן העולם נזרקה בו נבואה (עפ"י רש"י שם ד"ה כי קא ניחא נפשיה) ואמר "בירתא דסטיא איכא בבבל והיום סרו מאחרי המקום, דאקפי פירא בכורי בשבתא ואזיל וצדו בהו בשבתא, ושמתינהו רבי אחי ברבי יאשיה ואישתמוד". כלומר: עיר הייתה בבבל ושמה "בירתא דסטיא", שאנשיה חיללו שבת וצדו דגים מהאגם, ונידו אותם חכמים, וכתוצאה מכך השתמדו ויצאו לתרבות רעה. וכתב בתרומת הדשן שהמסקנה הנלמדת מהסיפור היא "דאפילו אם נראה לחכמים שמפני שהן מנדין ומחרימין מאן דהו ובשביל כך יצא לתרבות רעה – לא יניחו בעבור זה מלדון ומלעשות כהלכה" (תרומת הדשן שם), וכך פסק הרמ"א כנ"ל.

"ייהרג ואל יעבור" במקום של הצלת כלל ישראל הותר (כמובא במאירי סנהדרין ע"ד ע"ב וכפי שנפסק בשו"ת מהרי"ק סי' קס"ז). ומכיוון שעשתה זאת לשם שמיים נאמר עליה שהיא מבורכת. ואמנם כאן מדובר בהיתר חריג למען כלל ישראל, ולכאורה קשה להביא מכאן ראייה להתיר לאדם לעבור איסור כדי להפרישו מאיסור חמור יותר, ונראה שמשום כך כתב הרשב"א: "כבר ידעת מה שאמרו", כלומר, אף שאין זו ראייה גמורה, מקצת ראייה ודמיון יש כאן.

ב. הגמ' בע"ז (דף ט"ז ע"א) מובא "ת"ש, דאמר רב יהודה אמר שמואל: של בית רבי היו מקריבים שור של פטם ביום אידם, חסר ארבע ריבבן שאין מקריבין אותו היום אלא למחר, חסר ארבע ריבבן שאין מקריבין אותו חי אלא שחוט, חסר ארבע ריבבן שאין מקריבין אותו כל עיקר". כלומר: אסור למכור לנכרים בהמה גסה, גזירה שמא ישכיר ישראל בהמתו לנכרי ויעבוד עימה בשבת ונמצא ישראל עובר על מצוות שביתת בהמתו, ולכן רבנן אסרו אף למכור בהמה גסה לנכרים. במקרה המובא בגמ' דרשה המלכות שימכרו לה בהמות לצורך יום אידם, וכשראה רבי שאין ביכולתו למנוע את המכירה לגמרי, שיחד אותם בממון רב כדי שלכל הפחות לא יקריבוהו ביום אידם, וכך ניסה רבי למעט את האיסור קמעא קמעא עד ביטולו המוחלט.

ומוסיף הרשב"א (שם) "ואתה דע לך עוד, כי אי אפשר לנהוג בכל האנשים במדה אחת, וזכור נא ענין דוד אדונינו מלכינו, אשר נהג להעלים עינו מיואב ושמעי ואע"פ שהיו בני מוות... כי לכל זמן מזומן, והעלמת עין מן העובר לעתים מצווה, והכל לפי צורך השעה והחכם מעלים עין לעתים בקלות".

אך דברי הרשב"א נאמרו בעיקר על העלמת

בקידושין שהובא לעיל. והוסיף הרדב"ז שבצידת דגים בשבת שמובא בגמ' בקידושין (שם) לא היה חילול שבת מן התורה (כי הדגים צפו מאליהם) אלא מדרבנן, ולכן רק שמתינהו ותו לא, 'ואפ"ה לא חשש. כ"ש בנ"ד שעוברים על התורה דודאי מוטל עלינו לקיים תורתנו ויהיה מה שיהיה אח"כ" (שם). אולם, הט"ז (ביו"ד סי' של"ד ס"ק א') חלק על תרומת הדשן והרדב"ז והקשה: 'תמיה לי האי מילתא טובא, דהיאך נחוש לאיסור שעושה זה ונביאהו לידי תרבות רעה ח"ו אשר כל באיה לא ישובו?'

ודחה את הראיה שהביאו התרומת הדשן והרדב"ז מהגמ' בקידושין לגבי רבי, וכתב שלא באה הגמ' אלא ללמדנו, שרבי ידע לראות נכוחה מא"י עד לבבל, וידע היטב מה מתרחש שם, וכשם שצדק לגבי אותה עיר שהיה הדבר גלוי לכל שהם מחללים שבת, כך צדק לגבי היוחסין שציין בדבריו ('מסגריא איכא בבבל - כולה דממזירא היא').

והביא הט"ז ראייה הפוכה מהגמ' קידושין (דף כ' ע"א-ב) המפרטת את שלבי ההידרדרות של אדם הנושא ונותן בפירות שביעית: 'דתניא רבי יוסי ברבי חנינא אומר: בא וראה כמה קשה אבקה של שביעית: אדם נושא ונותן בפירות שביעית, לסוף מוכר את מטלטליו... לא הרגיש לסוף מוכר את שדותיו וכו' ומובא בגמ' שלסוף נמכר לנכרי, ולא לסתם נכרי אלא להיות שמש לע"ז. ושמא תאמר שמפני שעוונותיו גרמו לו זאת א"כ אין מצווה לפדותו, 'הואיל והלך זה ונעשה כומר לע"ז, אימא לידחי אבן אחר הנופל? (אדחה אבן אחריו שלא תהא לו גאולה - רש"י) תלמוד לומר: 'אחרי נמכר גאולה תהיה לו אחד מאחיו יגאלנו'. ולמד הט"ז

וכן כתב בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' קפ"ז): וז"ל: 'שאלת ממני אודיעך דעתי באלו הפריצים העוברים עבירות ביד רמה ובשאת נפש וכשבאים לייסר אותה אומרים שימירו (דתם) - האם נייסר אותם ולא נחוש, או לא'. והשיב הרדב"ז: 'לכאורה היה נראה לומר להניח אותם לעבור על קצת מצוות כדי שלא יעברו על גופי תורה', אך לבסוף דוחה זאת שאין לחוש 'שהרי כולנו ערבים זה לזה, וקרא כתיב: 'ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם מן האש ההוא בתנו מזרעו למלך... ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו' (ויקרא כ' ד'-ה').

ומוסיף הרדב"ז 'ותו, שאם באנו לחוש לזה תבטל התורה לגמרי כיוון שיתפרסם הדבר שבשביל חששא זו אנו מעלימים עינינו מהרשעים בני עוולה יוסיפו לחטוא וירבה הגזל והחמס והניאוף וכיוצא בזה ולא תתקיים התורה אלא בשרידים וכן מצינו בכל דוד ודור שמייסרים את הרשעים ולא חששו לחששא זו'. ועוד מוסיף הרדב"ז: 'דכי היכי דקיי"ל אין מעבירין על המצוות ואין מדקדקין אם זו קלה או חמורה, כך אין מעבירין על העבירות אעפ"י שזו קלה וזו חמורה. וכיוון שמוטל עלינו לייסרו על עבירה זו שבאה לידינו אין מעבירין עליה'. הרי מפורש כותב שאין 'למסחר' במצוות אף אם כתוצאה מקיום הדין תיווצר תוצאה חמורה יותר.

ומוסיף הרדב"ז שאף אין להאמין לאותם אנשים, דפעמים רבות אנשים שדיברו כך הלכו ועשו את דברם אף בלא שייסרו אותם ביה"ד, ולכן הסיק ש'ראוי לעשות המוטל עלינו ואם יצא (לתרבות רעה וישתמד) ואנחנו נושענו מערבותו שאין אנו ערבים במומרים', ומביא ראייה מדברי רבי בגמ'

ק"ו: "דמה התם שכבר נעשה כומר לעבודת כוכבים ואפ"ה הזהירה תורה בקום עשה שחייבין לפדותו, ק"ו בזה שעדיין לא התחיל בעבודת כוכבים כלום פשיטא שצריכים אנו להיות נזהרים להיות לפחות בשב ואל תעשה ולא לעשות מעשה להביאם לידי עבודת כוכבים, ודאי זה דבר שאין שוה על הלב להניחו". ולכן הסיק הט"ז "שאינ לעשות למעשה כהג"ה זאת (כהרמ"א עפ"י תה"ד וכדברי הרדב"ז) אע"פ שהיא מהלכה ממקום קדוש בעל אגודה ז"ל". וחיוק את דבריו והביא ראיה מהמהר"י מיניץ סי' ה' (שהובא בדברי החיד"א לעיל) שהתיר למינקת אלמנה להינשא בתוך כ"ד חודש ללידתה במקום שיש חשש שאם לא יתירו להם יצאו שתי הנפשות לתרבות רעה שלמד זאת מהגמ' בגיטין (דף ל"ח ע"א) שהתיר רבינא לשחרר שפחה כנענית שהיו עוברים בה איסור כדי להציל את העולם מאיסורים, וק"ו לנידון זה שלא לנדות אדם שיש חשש שיצא לתרבות רעה.

אך גם מדברי הט"ז ועימיה אין ראיה אלא ל"שב ואל תעשה", שלא לייסר עוברי עבירה או לנדותם כשיש חשש שהדבר יגרום להם לצאת לשמד, אך לא מצאנו בדברי הט"ז היתר להתיר איסור דרבנן במפורש כדי למנוע מהעבריינן לעבור על איסור דאורייתא החמור, כשאלתנו, וא"כ אין ראיה לדברינו. ובלאו הכי, קשה להביא ראיה לענייננו מענייני ענישה, כי כל עיקרה של הענישה היא לאיים על היחיד ולהרתיע את הרבים שלא יחקו את מעשהו. ושני הדברים הללו לא שייכים במי שכבר פרק מעליו עול ומצוות ובא כעת להתקרב. הרי אם היה בכוחנו להחזירו למוטב או להרתיע את הרבים ע"י ענישה היינו עושים זאת על כל אלו שאינם

ק"ו: "דמה התם שכבר נעשה כומר לעבודת כוכבים ואפ"ה הזהירה תורה בקום עשה שחייבין לפדותו, ק"ו בזה שעדיין לא התחיל בעבודת כוכבים כלום פשיטא שצריכים אנו להיות נזהרים להיות לפחות בשב ואל תעשה ולא לעשות מעשה להביאם לידי עבודת כוכבים, ודאי זה דבר שאין שוה על הלב להניחו". ולכן הסיק הט"ז "שאינ לעשות למעשה כהג"ה זאת (כהרמ"א עפ"י תה"ד וכדברי הרדב"ז) אע"פ שהיא מהלכה ממקום קדוש בעל אגודה ז"ל". וחיוק את דבריו והביא ראיה מהמהר"י מיניץ סי' ה' (שהובא בדברי החיד"א לעיל) שהתיר למינקת אלמנה להינשא בתוך כ"ד חודש ללידתה במקום שיש חשש שאם לא יתירו להם יצאו שתי הנפשות לתרבות רעה שלמד זאת מהגמ' בגיטין (דף ל"ח ע"א) שהתיר רבינא לשחרר שפחה כנענית שהיו עוברים בה איסור כדי להציל את העולם מאיסורים, וק"ו לנידון זה שלא לנדות אדם שיש חשש שיצא לתרבות רעה.

בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' מ"ג) נשאל הנצי"ב לגבי אשה שלא טבלה לנדותה זמן רב וגם לא פרשה מבעלה, וכעת מבקשת היתר לטבול ביום השמיני (ולא בלילה) "כי בושה לטבול בלילה בתוך טבילת הרבה נשים ואם לא נתיר לה (לטבול ביום) תנהוג כמו עד עתה... אם יש להקל באיזה דבר כדי שלא יבואו לידי החמורות" (שם סי' מ"ד). הרב השואל מציג את השאלה שמצד אחד ידוע שהעמידו חז"ל את דבריהם וגזרתם אף במקום מצוות עשה, וא"כ ודאי שאין להתיר, וכמו"כ חושש שאם נתיר הדבר "יטעו לחשוב שבהיתר יצא הדבר" (שם) כלומר, כאילו הפוסקים התירו זאת, וידוע ומפורסם מה שכתב בעל עקידת יצחק (בראשית פרשת וירא שער כ') שאין להקל ראש בחומרת איסור זנות עם פנויות, גם אם על ידי כך יינצלו רבים מאיסור אשת איש, וזו לשוננו:

"וכמה פעמים נתחבטתי על זה, על אודות הנשים הקדשות שהיה איסורן רופף ביד שופטי ישראל אשר בדורנו, ולא עוד אלא שכבר יאותו בקצת הקהילות ליתן להם חנינה ביניהם (= שלא להענישן), גם יש שמספיקין להם פרס (=משכורת) מהקהל, כי אמרו כיוון שמצילות את הרווקים או הסכלים מחטא איסור אשת איש החמור או מסכנת הגויות, מוטב שיעברו על לאו זה (= לא תהיה קדשה") משיבואו לידי איסור סקילה או סכנת שריפה. ואני דנתי על זה פעמים רבות לפנייהם ולפני גדוליהם, והסברתי להם שהחטא הגדול אשר יעבור עליו איש איש

אלא עליו רק לשלם דמים כשעת הגזילה, שתיקנו חכמים כן לסייע לגזלנים המבקשים לעזוב את מעשיהם הרעים ולשוב בתשובה, שהיו עלולים להימנע מלחזור בתשובה אילו היו מפסידים את הטירחא וההוצאות שהיו להם בעשיית הכלים או הבגדים. ומובא שם עוד תקנות מעין אלו) וה"ל כאן אפשר שבאם תטבול ביום ותרחיץ את גיעולה להטהר מטומאתה, יתעורר רוח טהרה נקי (שבסופו של דבר) תטבול אחר זמן פעם אחרת בלילה כנכון, כיוון שאין לנו יכולין עתה שיקויים הדבר כתיקונו וכהלכתו... הכי נמי פורתא פורתא נבטל אותה ובעלה מאיסור כרת עכ"פ, ואולי אחר זמן תבוא לטבול בלילה כדת הישר" (שם).

ולכן שואל האם להתיר לה "לעבור על חטא קל דרבנן כדי שלא תפשע ע"י עצת יצרה המאנסה, באיסור כרת החמור (שם)".

בראשית תשובתנו עונה הנצי"ב: "כי מראש ראות העניין בחלה נפשי מלהשיב דבר, כי אף שמצינו באיזה מקומות שהתירו חז"ל כדי להשיב בנים שובבים, ולמדו מדעת תורה דאיתא במסכת חולין (דף ה') מקבלין קרבנות ממושעי ישראל שיחזרו בתשובה" (שם).

מ"מ הנצי"ב טוען שעל אותה עבירה שהוא מומר בה אין מקבלין חטאת, ולכן סובר שבנידון השאלה "שנעשו האיש והאשה מומרים לאיסור נדה, שוב אין נאמנות בדבריה שתשמור נדתה בהסיר הבושה ממנה, דבלא ספק מחר תאמר שלא תוכל לטבול מפני דבר אחר... ע"כ אין כדאי לדבר בפשרות עמה אם לא שיבואו היא ובעלה ויקבלו תשובה על העבר ושמירה על להבא בלי שום תנאי והוא רחום יכפר עוון (שם)". אך מפני הפצרת השואל, בכל זאת נענה הנצי"ב להשיב וכתב: "אם היתה באה האשה

מבית ישראל בסתר ושלא לדעת הרבים וברשות בית דין חטאת יחיד הוא, והוא שבעונו ימות על ידי בית דין של מעלה או מטה, וכל ישראל נקיים – כמו שהיה עוון פילגש בגבעה אם היו בית דין שלהם (=של שבט בנימין) מוסרים האנשים הרשעים ההם לבדם ביד ישראל. אמנם (אפילו) החטא הקטן, כשיסכימו עליו דעת הרבים והדת ניתנה בבתי דיניהם שלא למחות בו, הנה הוא זימה ועוון פלילי וחטאת הקהל כולו ולא ניתן למחילה אם לא בפורענות הקהל, כמו שהיה בבני בנימין על השתתפותם בעוון. והוא היה עוון סדום, כמו שביארנו שהם ובתי דיניהם שלהם הסכימו שלא להחזיק יד עני ואביון. ולכן הוא טוב ומוטב שייכרתו או יישרפו או ייסקלו החטאים ההם בנפשותם משתיעקר אות אחד מהתורה בהסכמת הרבים... ומי שלא יקבל זה בדעתו אין לו חלק בכינה ונחלה בתורת אלוקים".

מדבריו למדנו שיש להיזהר מאד לא להתיר אפי' דבר קל, כי היתר שיצא מגדולי הפוסקים, הנראה שהתירו אפי' איסור קל, הרי הוא כחטאת ציבור, ולכאורה לפי דברים אלו אין לנו עסק עמהם.

אך מאידך, השואל מביא ראיות מהש"ס שתיקנו תקנות לרוצה לשוב בדרך טובים, ולכאורה "יש לתת יד לפושעים ולפשוט ימין לקבל שבים, כמדת הבורא יתברך, וכמו שאמרו חז"ל (סוטה מ"ז וסנהדרין ק"ז) לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת לא כאלישע, ומצאנו שתקנו חז"ל תקנה להקל לשוב כמו בב"ק צ"ד צ"ה, (שם הגמ' תיקנה תקנות לגזלנים השבים בתשובה, כגון תקנת השבים, לגבי גזל עצים ועשאן כלים או צמר ועשאו בבגדים, שאינו צריך לתת לנגזל את הכלים או הבגדים העשויים מחפציו הגזולים,

ויתענה ארבעים יום בימי הקיץ או ישב בקרח בימי החורף.

(ועדיין צ"ע איך אפשר ללמוד מרש"י ותוס' עניין זה, דהרי הם לא הקלו באיסור אחד כדי להימנע מאיסור אחר, אלא הם דיברו על אותו איסור שבין כה וכה הוא יעבור עליו, ולכן הם יעצו לו שלכל הפחות יעשה זאת בצנעה ללא חילול ה', כדי שלא יעבור על שני איסורים כאחד – עריות וחילול ה'. ואפשר שגם ר"ח היה מודה לדבריהם אילמלא הבין את הגמרא כעצה להימנע לגמרי מן החטא. וצ"ע.)

אלא שסייג שם הנצי"ב את דבריו וכתב "אמנם לא כל הקולות שוות, ואיסור טבילה ביום איסור קל הוא", וכמו שכתב השואל (שם סי' מ"ג) דאינו מעכב בדיעבד ואם טבלה ביום אינה צריכה לחזור ולטבול (כמובא ביר"ד סי' קצ"ז), משא"כ בשאלתנו שגזירת ר' זירא (שבנות ישראל החמירו על עצמן שאפי' רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליו ז' נקיים) עשו אותה כהלכה פסוקה בכל מקום וכתב הרמב"ן (הלכות נדה פ"א י"ט) דאחר שתקנו כן אין להקל בה לעולם ולכן אינו דומה בחומרתו השאלה שנשאל הנצי"ב לעומת הנידון דידן.

זאת ועוד, אף אם האיסור הנ"ל (טבילה ביום) הינו איסור קל, מ"מ כתב הנצי"ב דעדיין יש לדחות ולא להתיר (איסור קל כדי שלא תבוא לידי איסור חמור) "משום חשש שאחרים יכשלו בה וקלקול הרבים אין לנו רשות להתיר בשביל תקנתה של אשה זו" וע"כ הנצי"ב נשאר בספק "ע"כ אין הדבר ברור אצלי".

והוסיף הנצי"ב עוד כלל חשוב "הכלל דלהתיר איסור בשביל איסור צריך להיות

מראש לשאול דיצרה אנסה שלא לטבול בלילה מפני הבושה, ואם לא תטבול קרובה לבוא לידי איסור נידה, אם ראוי להתיר לה לטבול ביום כדי שלא תבוא לידי חמורות" (שם) על כך עונה הנצי"ב להשיב שיש בזה מחלוקת ראשונים:

בגמ' חגיגה (דף ט"ז ע"א) מובא בשם רבי אלעא הזקן "אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורין ויתעטף שחורין ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל שם שמיים בפרהסיא", ופירשו רש"י והתוס' שם דעדיף שיעבור עבירה בסתר מאשר יעבור עבירה בגלוי, כי אז יעבור גם על אותה עבירה וגם יגרום לחילול ה' שזו עבירה גדולה ולכן "מוטב לו לאדם שיעשה חפצו בסתר ולא בפרהסיא" (תוס' שם ד"ה ויעשה מה שלבו חפץ).

אבל הר"ח פירש "דח"ו שהיה מתיר (ר' אלעא הזקן) לעשות עבירה, אלא קאמר ילבש שחורים וילך למקום אחר דלבישת שחורים ואכסנאות משברין לבו ולא יבוא לידי עבירה ויוכל לעשות מעכשיו מה שלבו חפץ דודאי אין יצרו מתגבר עליו" (תוס' שם).

מבואר אם כן, דלרש"י ותוס' אם לא מצי לכתוף ליצרו עדיף לעבור איסור קל יותר כדי שלא יבוא לידי עבירה חמורה, ולר"ח אין מתירים זאת כלל וכלל והגמ' רק נתנה עצה כיצד להילחם ביצה"ר, ועד שילבש שחורים וילך בינתיים יתקרה יצרו.

והבית שמואל (באה"ע סי' כ"ג ס"ק א') פסק כרש"י ותוס' עפ"י ספר חסידים (סי' קע"ו) וכתב "שאם אחד מתיירא שלא יכשל באשת איש או באשתו נדה ח"ו, טוב לו להוציא זרע לבטלה משיכשל ח"ו באיסור אשת איש או נדה" אלא שהוסיף שיעשה על כך תשובה

יסדרו להם חו"ק יירשמו בנישואין אזורחיים ושוב לא יינשאו בהיתר, וע"כ נשאל הרב האם יש לעשות איסורא זוטא (נישואי מינקת חבירו) כדי להסיר מכשול באיסורא רבא שיימשך כל ימיהם. בהמשך תשובתו הביא הרב את שו"ת נודע ביהודה (מהדורא תניינא אה"ע סי' ל"ד) שהתיר להשיא זונה שהרתה לזנונים והיא יתומה מאב וכל בני משפחתה עניים, כשהיה חשש שיקחו השלטונות את הוולד למוסד של גויים עניים. הנו"ב מסתמך על המהר"י מינץ שהובא לעיל וכותב שאם התיר המהר"י מינץ כדי להציל את המנאפים אף שהם פושעים, ק"ו שיש להציל את הוולד שאינו פושע.

מ"ן הגר"א קוק זצ"ל מסיק שיש לחלק בין ביתרו של המהר"י מינץ ובין הנידון שעליו נשאל. בהיתרו של המהר"י מינץ מדובר כאשר הותרת המופקרת לזנות ברווקותה מהווה מכשול לרבים, ולכן אע"פ שבד"כ אמרינן אין אומרים לאדם חטא אפי' חטא קל כדי להציל חבירו מחטא חמור, במופקרת לזנות אנו דנים את הנכשלים על ידה כאנוסים, לפי שהיא משדלתם לזנות כדעת התוס' (גיטין מ"א ע"ב ד"ה כופין), ומתירים לה להינשא כדי להצילם. אבל במקרה שעליו נשאל, שההיתר נועד רק עבור אותו הזוג להצילו מן החטא, מסתבר ש"בין פושעים נמנו" כשיעברו על דין תורה ולא שייך לומר כאן "ניחא ליה למיעבד איסורא זוטא" גם אם יעברו מרצון על איסור קדשה כל ימיהם.

אלא שבהמשך מסתפק הרב שמא שמא אפשר לדנונו כאונס שמתמת העניות, שאין לה מי שיפרנס אותה. בתשובתו מאריך מ"ן הרב, ובסופו לא מוכן להתיר אא"כ יצטרף לתשובתו "אחד מהרבנים המפורסמים בכח

מתון הרבה, וכמו רפואת הגוף שאם רואה הרופא דידו של אדם כואב הרבה, פעם מחליט לחתוך אותה כדי שלא יתמשך הכאב הלאה בחלל הגוף ויסתכן, ופעם מחליט דמוטב לסבול הכאב ולא להפסיד היד, ודבר זה אינו נעשה כ"א ביישוב דעת איזה רופאים יחד דשני הצדדים מסוכנים, כך רפואת הנפש המקולקל בזה האופן צריך ישוב הרבה עם איזה דעות בני אדם גדולי תורה ובקרבם אלהים ישפוט שלא לייתי לידי חורבה ח"ו וה' יעמידני על קרן אורה" (שם). וא"כ כ"ש לנדון דידן, ודון מינה ואוקמי באתריה.

ה. שיטת מ"ן הגר"א קוק זצ"ל – יש להתיר איסור קל רק כדי להציל את הרבים ממכשול

בשו"ת עזרת כהן למ"ן הגר"א קוק זצ"ל (סי' כ') נשאל אם אפשר להתיר לאדם לשאת מינקת חבירו, כשיש חשש שאם לא יתירו לו, הוא יחיה עמה בלא קידושין, שהרי ידוע שלדעת הרמ"א (אה"ע סי' כ"ו ס"א) גם המייחד לו אשה בלא קידושין עובר על איסור תורה "לא תהיה קדשה" כדעת הרמב"ם (אישות פ"א ה"ד), וא"כ יש לומר שאם נתיר לו לשאת אותה לאשה, יהיה בדבר משום הסרת מכשול, וכפי שהתיר הרמ"א בשם המהר"י מינץ (הובא לעיל בפרק ד) לאישה המופקרת לזנות להינשא בתוך כ"ד חודש ללידה.

זאת ועוד, אף לדעת החלקת מחוקק (סי' כ"ו ס"ק א') והבית שמואל (סי' כ"ו ס"ק ב') הסוברים שאישה החיה עם אדם אחד ומיוחדת לו ('ידועה בציבור') אין איסור לאו, מ"מ ביטול מצוות עשה של "כי יקח איש אישה" יש בזה, ועכ"פ ודאי איסור דרבנן יש בזה. בשאלה הנ"ל היה חשש דאם לא

שניהם נקדים לבטל את זה שהוא כאש
בנעורת. והסיק האג"מ "הרי מפורש שעל
הב"ד יש חיוב לתקן מה שאפשר שלא יעברו
איסור שיותר חמור אף שיניחום לעבור
באופן הקל שאי אפשר להם לתקן ולא
חיישינן שמא יטעו מי שהוא שמתירים באופן
הקל". והוסיף האג"מ וחיידש "ומשמע ששם
גם מייעצים להם כשלא ישמעו לבטל שניהם
שתחת לעבור באופן החמור יעברו באופן
הקל, א"כ כ"ש באיסור אחר שכשאינן יכולין
לתקן כל האיסורים שעל הב"ד לראות לתקן
האיסורים שיכולים אף שישתקו מאיסורים
אחרים".

ב. מדברי הרמ"א (יו"ד סי' של"ד ס"א,
הובא לעיל) שכתב שמגדין ב"ד למי שהוא
חייב נידוי ואפי' שיש חשש שיצא מפני כך
לתרבות רעה, והט"ז חלק והקשה שכיצד לא
נחוש שייצא לתרבות רעה, ובשו"ת חוות
יאיר (סי' קמ"א) יישב את הרמ"א, שאם לא
ננדה את העבריין יוסיפו בני עוולה רבים
לעשות כל הישר בעיניהם וא"כ יש לחוש
לקלקול הנשואים, שהם רבים ולכן הם דוחים
את החשש של היחיד. וזה נראה ג"כ כוונת
הש"ך בנקודת הכסף שכתב שאם ב"ד לא
ינדה מהטעם הנ"ל א"כ בטלה דין ישראל
וא"כ יש לחוש לקלקול העם בזה, שזהו עיקר
והטעם לעונשי ב"ד למען הנשואים
שישמעו וייראו.

ואם כן מוכיח מהכא האג"מ, דכל הטעם
שהרמ"א החמיר הוא בגלל קלקול הרבים,
אך אם אין חשש לקלקול הרבים ויש חשש
שהיחיד יקלקל יותר אה"נ שפועלים להקל
מעליו את האיסור החמור, ורק במקום שיש
חשש "שיכשלו אחרים שלא בידיעה אף
שהוא רק באיסורים הקלים אין לנו לחוש
מה שאם לא יתנו השגחה יקולקלו העוברים

התורה וההוראה שבדור" (שם) עם צירוף
דעת הרב השואל.

ומתשובתו של מרן הרב, אין ראייה לשאלתנו,
דשם התיר מרן הרב רק כדי להציל את
הרבים, אך במקרה דנן לא מדובר על הצלת
הרבים אלא על הצלת אותו הזוג מעוון כרת
החמור וא"כ אין ראייה מהתם להכא. (וסברת
מרן הרב לגבי ענייה דחשיב אונס תבואר
לקמן בדברי האג"מ).

ט. שיטת האג"מ – במקום שאין חשש
להכשלת רבים יש להעלים עיני להציל
מעוון חמור יותר

בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סי' נ"ג)
נשאל האם יש לתת תעודת כשרות לאטליז
המוכר בשר כשר אך אינו מקפיד על ספקות
בניקור החלב, וכן על הכשרה מיידית
כחומרת הגאונים, כשיש חשש שאם לא יתנו
להם הרבנים השגחה ימכרו נבלות וטרפות
ויכשילו את הרבים (שאינם יר"ש) שאינם
מקפידים.

והסיק האג"מ דאם אין לחוש שאנשים יראי
שמיים ייכשלו ויסמכו על תעודת כשרות זו,
ומתן תעודת הכשרות תהווה "רק תקנה לאלו
שיתעצלו מליילך למרחקים בשביל השגת
בשר כשר, שלא יכשלו באכילת נבלות
וטרפות במזיד – אז יש ליתן להם השגחה
ואין לחוש שמא יטעו מי שהוא לחשוב
שמתירים איסורים דגידי חלב ובשר ששהה
ג' ימים" (שם).

והביא ב' ראיות לדבר:

א. מהגמ' סוטה (דף מ"ח ע"ב) דא"ר יוסף
זמרי גברי ועני נשי פריצותא. זמרי נשי ועני
גברי כאש בנעורת. למאי נ"מ, לבטולי הא
מקמי הא. ופרש"י אם אין שומעין לבטל את

הכשרה – ניקור יסודי, וצלייה לשם הכשרה (המועילה גם לבשר ששהה ג' מעת לעת בלא הכשרה), וכשם שמוכרים כבד טרי עם תעודת הכשר, אע"פ שאסור לאוכלו ללא צלייה.

ג. האג"מ למד מהגמ' בסוטה שעל ביה"ד יש חיוב לתקן מה שאפשר כדי שלא יעברו איסורים חמורים יותר. אך זאת מניין לו? והרי הגמ' רק דיברה על "בטולי הא מקמי הא" וכפי שפרש"י (שם) שאם אין שומעין לבטל את שניהם נקדם לבטל את זה שהוא כאש בנעורת, א"כ מדובר על חובת המחאה של בית הדין כנגד העוברים על איסורים, שבזה ישנם סדרי עדיפויות בהדרגה לפי חומרת האיסור. אך מניין ניתן ללמוד מגמ' זו להתיר איסור קטן כדי להציל את הציבור מאיסור חמור יותר?

ונראה שהאג"מ הבין שלא רק מונעים אלא גם מייעצים להם כשלא ישמעו לבטל שניהם שתחת לעבור באופן החמור יעברו באופן הקל" (שם), והרי זה חידוש גדול.

מ"מ לשאלתנו ודאי שיש מהאג"מ הנ"ל היתר להציע איסור מדרבנן (אפי' חמור) כדי למנוע איסור כרת מדאורייתא החמור יותר, ובתנאי שאין חשש שיכשלו אחרים בדבר.

וכיום הדבר קשה ביותר, דעוף השמים יוליך את הקול, וחברך חברא אית ליה, ויש סכנה שפרסום הדבר יגיע לאינשי דלא מעלי והם ינצלו זאת לרעה, וכבוד אלוקים הסתר דבר. וכבר כתב הנצי"ב במשיב-דבר (הובא לעיל) שבמקום שיש חשש לקלקול הרבים אין לנו רשות להתיר כדי להציל אנשים מסוימים מן החטא.

ולגבי הוראת היתר טבילה ביום השמיני לאישה שעד היום נמנעה לגמרי מלטבול,

בידיעה על איסור חמור דנבלות וטרפות" (שם).

ולכאורה דברי האג"מ קשים, מכמה פנים:

א. בגמ' בב"ק (דף ס"ט ע"א) מובא המשנה במעשר שני (פ"ה מ"א) שכרם רבעי היו מציינין אותו בקוזות אדמה כדי להודיע שהוא כרם רבעי ואסור בלא פדיון וסיים שם רשב"ג: "במה דברים אמורים? בשביעית, דהפקר ניהו, אבל בשאר שני שבוע (כלומר בשאר השנים) הלעיטהו לרשע וימות" א"כ מדוע הכא יש לעשות תקנה לעבריינים שאינם מקפידים על כשרות הבשר כדבעי?

אמנם חנות בשר, שמיועדת למכירה לכול, דומה יותר לכרם בשנת שמיטה, שמותר לכול לקחת ממנו. ואינה דומה לשאר שנים שאסור לאנשים (שאינם בעלי השדה) לקחת ממנו, ובטח שלא צריך לטרוח עבורם כדי להצילם מחטא נוסף. אך עדיין קשה שמא אין לתקן ולהציל אנשים שבל"ה לא יקפידו על כשרות בשאר דברים? ובפרט שכיום רובם של היהודים שאינם מקפידים בכשרות הרי הם "תינוקות שנשבו" וא"כ אדרבה יש עניין להסיר מהם מכשול ולמנוע מהם אכילת נבלות וטרפות.

ב. כיצד מתן תעודת כשרות לאותו איטליז מתיישב עם דברי בעל העקידה (הובא לעיל בסעיף ז') שכתב שהסכמת ראשי הקהל הרי הוא עוון פלילי וחטאת הקהל? והרי יש תעודת כשרות עם חותמת של רבנים, למרות שלא הכול נעשה שם כשורה?

ונראה שטעם ההיתר של האג"מ הוא מפני שתעודת הכשרות אינה מעידה על היותו של הבשר כשר לאכילה כפי שהוא, אלא רק על כשרותו מבחינת הלכות נבלה וטריפה. ועדיין כדי לאוכלו צריכות להיעשות פעולות

בדרכי נועם שההלכה מחייבת הפסק בטהרה ובדיקות, ודברי חכמים בנחת, נשמעים, ולשון רכה תשבר גרם. תן לחכם ויחכם עוד”.

אך מדבריו אין ראייה לשאלתנו, שהרי אין הבלנית מתירה לה דבר מאיסור תורה ואף לא מתירה לה איסור דרבנן וכדו’, אלא שלא מוחה בידה ומעלימה עין ונותנת לה לטבול, והרי זה דומה לדברי הרשב״א (ח״ה סי׳ רל״ט, הובא לעיל) ד״העלמת עין מן העובר לעתים מצווה, והכל לפי צורך השעה, והחכם מעלים עין לעתים בקלות”.

אך להציע במפורש לעבור על איסור דרבנן בכדי למנוע איסור דאורייתא החמור, בזה לא דיבר הטהרת-הבית.

יא. היתר שו״ת בית אבי להקל זמנית בחומרת רבי זירא משום תקנת השבים

בשו״ת בית אבי (לרבי יצחק אייזיק ליעבעס זצ״ל; ח״ג סי׳ קכ״ח; הובא בקיצור רב בטהרת הבית ח״א עמ׳ ל״ב) דן בדין אשה המתקרבת ליהדות שבעלה חילוני ודן האם ניתן להתיר לה לטבול לאחר ז׳ ימים לראייתה. בפתח דבריו דן הרב ליעבעס אם בכלל לחוות דעה בנושא זה ״במקום שיש שמה ארזי לבנון גדולי תורה והוראה״ ולבסוף נעתר לשואל לכתוב ״לא בתורת פסק הלכה רק בדרך מו״מ של הלכה כדרכה של תורה כי קשה מאד להקל בעניין חמור מאד אשר גדולי הדורות פחדו ורעדו מלנטות אפילו זיו כל שהוא מההלכה המקובלת בכל הדורות בכל החומר ותלוי בזה קדושתן של ישראל”.

את בתחיל הדיון הוא מסביר את צדדי ההיתר להקל: ״מפני תקנת השבים באשה בעלת תשובה ובעלה הוא עדיין פורק עול תורה

התיר בשו״ת הרי בשמים (קמא סימן ל״ח; הובא בטהרת הבית ח״ב עמ׳ תע״ח) בתנאים מסוימים וכתב: ״ודבר זה תלוי לפי ראות עיני הדיין שישקול בפלס מאזני שכלו אם יש להתיר לה, ולא יצמח מזה מכשול ותקלה לנשים אחרות”.

ודון מיניה ואוקמיה באתריה, שאף לדעת האג״מ בנידון דידן יש ליוזר מאוד מאזהרה זו.

י. שיטת טהרת הבית – לצורך שעה מותר להעלים עין מאיסור קל כדי להימנע מאיסור חמור

וראייתי בטהרת הבית (ח״ב עמ׳ תע״ט) להגר״ע יוסף זצ״ל דכתב עפ״י שו״ת משיב דבר שהובא לעיל וכן עפ״י שו״ת הרי בשמים (שם) שהסיק ״והנה מכללם של דברים יש לנו ללמוד לדבר המצוי בזמנינו בעוה״ר, באשה שבאה אל המקווה לטבול, ומתוך שיחתה עם המשגיחה על הנשים הטובלות, הבינה המשגיחה שהאשה הזאת לא עשתה הפסק טהרה, ולא הבדיקות שצריכות לבדוק בתוך שבעה נקיים, ואם לא תרשה לה לטבול באותה שעה, קיים חשש סביר שהאשה הזאת תראה עצמה נפגעת, ותשוב לביתה כלעומת שבאה, לבלתי שוב יותר אל המקווה, והיא ובעלה כשול יכשלו באיסור כרת ממש, במשך זמן ממושך, לכן הואיל ולא נראה שיצא ממנה תקלה ומכשול לשאר נשים, כי אין זה דבר הניכר לעין לנשים אחרות, והואיל ודעת הגאון בעל זכרון משה וסיעתו רוב הנשים פוסקות מלראות אחר ארבעה וחמשה ימים, ואולינן בתר רובא מן התורה, תוכל להעלים עין לאותה שעה, ותרשה לה לטבול במקווה, ורק לאחר שתעלה מן המקווה, תעיר תשומת לבה

הכי, אין כדאי עליה להיות תמיד בעבירה לעבור על דברי חכמים. עיין בש"ס ברכות דף ד' העובר על דברי חז"ל וכו'. ולפי שכל כוונת כת"ר הוא לשם שמיים להיות מן המזכים להוציא יקר מזולל יש לקוות שיביא בזה תועלת להכשיר משפחה אחת בישראל ועל בינתו אשען שבדאי בזמן קצר יתנהגו ככל בית ישראל ובלא זה אינו כדאי וד"ל. וחלילה וחלילה להקל אפילו במנהג שכבר נהגו בית ישראל" עכת"ד.

אמנם המקרה הנידון בשאלתנו קצת שונה מן המקרה שעליו דיבר בשו"ת בית אבי. הוא דן באשה המתקרבת ליהדות כשהטענה היא שאם נקל עליה כעת, תוכל במשך הזמן להשפיע על בעלה שיקיימו הכול כדבעי; ואילו אנו דנים באשה הרחוקה מתו"מ, כשהטענה היא שאם נקל כעת יש סיכויים טובים יותר שישמרו לכה"פ איסורי דאורייתא וכתר, ובאם לא נקל ברור שיעברו על איסורי תורה. אלא שגם בנידון דידן יש סברה לומר שאם אכן יקפידו בשלב ראשון בטבילה דאורייתא אולי מתוך כך רוח טהרה תשרור ממרומים עליהם ושמא מתוך כך יתקרבו ליהדות יותר ויותר עד שיקיימו הכול כדבעי. והראיה שהביא מתשובת הרמב"ם יכולה להוות ראיה לנידוננו, שהרי שם הורה הרמב"ם שישחרר את השפחה שנטען עליה וישאנה, וזו ודאי הוראת איסור מדרבנן של משנה מפורשת, כדי להצילו מאיסור חמור יותר, וכפי שכתב הרמב"ם "מפני תקנת השבים, ואמרנו מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו" ולכאורה דון מיניה ואוקמיה באתריה. אלא שעדיין יש חילוק, דהתם עוברים על איסור דרבנן חד פעמי (איסור נישואין לנטען על השפחה) כדי שיחיה עמה בהיתר לעולם, ואילו אצלנו מדובר על היתר לעבור

ומצוות וקשה עליה עכשיו להשפיע עליו וקשים גירושין כידוע וכיוון שזה רק נוגע לדרבנן שיש מקום להקל עד אשר יערה עליו רוח ממרום לשוב בתשובה". בהמשך דבריו הוא מדגיש ש"גדולי רבותינו בעלי השו"ע לא חיפשו שום קולא בזה והלכה זו נתקדשה בישראל בכל הדורות ונבנה עליה כמה הלכתא גבירתא נטועים כמסמרות מגדולי הדורות וזהו יסוד קדושת ישראל" ולכן מסיק ש"קשה מאד לחפש קולות אפילו בהוראת שעה רק בתורת עצה לתקנת השבים יש לצדד, אבל לא בתורת פסק".

כראיה לכך שלצורך תקנת השבים ניתן להקל ולהורות עצה שלא כעיקר הדין הוא מביא את דברי שו"ת פאר הדור לרמב"ם (סי' קל"ב) שנשאל על אדם מישראל שקנה שפחה נכרית אשר חיה בביתו ונחשד עליה, האם יש לאסור את ישיבתה בביתו. והשיב הרמב"ם "ודאי מדין תורה צריך לגרשה משם ואפי' בגיותה... ולכן מחוייבין בית דין אחר שמועה זו אשר לא טובה שישתדלו בכל עזו ותעצומות לגרש האמה הזאת, או שישחררנה וישאנה". וקשה שהרי שנינו ביבמות (דף כ"ד ע"ב) "הנטען על השפחה ונשתחררה הרי זה לא יכנוס?" ומתריך הרמב"ם דכל זה לכתחילה, אך כאן אנו מתירים "מפני תקנת השבים, ואמרנו מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו, וסמכנו על אמרם ז"ל עת לעשות לה' הפרו תורתך. ויכול לישאנה. והאל במרומיו יכפר עונינו כאשר דבר לנו, ואסירה כל בדיליך".

מדברי הרמב"ם הסיק בשו"ת בית אבי: "ולכן אם יש להאשה הנזכרת סיכויים שתוכל להשפיע על בעלה במשך הזמן לשמור על פתחי נדה אזי אפשר שיש מקום לצדד להקל, וגדולה עבירה לשמה. ובלאו

מחמת שיש אנשים שאין להם דעת, מיד מלמדים לבעלי תשובה כל הדינים, אף שלא יודעים אם בכוחם לקיימם. ולמעשה, אי אפשר לייעץ כך למישהו – לעבור איסורי דרבנן, או סתם איסור קל. אם תדע בעצמה, וכך תנהג בעצמה, בוודאי הרוויחה, אבל אין לנו לייעצה.

ואח"כ סיפר לי רבינו שפעם ברוסיה, הביאו לפניו מעשה כעין זה, אשה דתיה, שבעלה נעשה קומוניסט וחופשי, והתירוה לטבול אחר ז' ימים. אבל זה משום שחישבו זה ממש כמצב של אנוס, שלא חשבו שיהיה אפשרות שהמצב ישתנה לטוב אפילו במשך הרבה שנים. וגם האשה היתה דתיה כל ימיה שקרה לה מעשה כזה. אבל באמריקה, שאין הכרח שתהיה מצב כזה, וגם עדיין איננה דתיה, אין להחזירה בתשובה בדרכים כאלו.

ולכאורה, מדבריו ברור שאין לייעץ לעבור על איסורי דרבנן גם להציל מאיסורי דאורייתא, אלא אם תעשה זאת בעצמה ודאי עדיף מאשר לעבור על איסור דאורייתא החמור, אך לנו אין לייעץ זאת.

ועדיין צריך עיון בדבריו, שהרי כיום מדריכת כלות, אמורה ללמד את הכלה את כל דיני הטהרה והלכות נדה, וצריכות לעשות זאת גם לכלות שאינן דתיות, וא"כ כיצד לעשות כן לדברי האג"מ, וכי אפשר להעלים את ההלכות הנצרכות?

כמו"כ, המעשה שהביא מהאשה מרוסיה צ"ע – מדוע התיר לה לטבול לאחר ז' ימים, וכי לא יכולה להתגרש או לעוזבו ולא לחיות באיסור? והרי מדובר באשה דתיה ומדוע החשיב מצב זה לאנוס? ואולי אפשר לתרץ דאין ביכולתה לפרנס עצמה וילדיה באם תתגרש או תיפרד, וע"כ נחשבת לאנוסה,

בקביעות על איסור דרבנן (חומרת ר' זירא) עד שיחזור בתשובה.

אלא שהביטוי "מוטב שיאכל רטוב ולא שומן עצמו" לכאורה ודאי שייך גם אצלנו, ועדיין צ"ע.

יב. מעשה רב

מכיוון שאנו עוסקים בשאלה מצויה וחמורה, והרבה לא כתבו בעניין מפני החשש לתקלה "דלמא נפיק מינה חורבא", ע"כ חיפשתי בספרים העוסקים בשימוש ת"ח גדולי ישראל ומצאתי כמה עניינים שאפשר ללמוד מהם ולהביא ראיה לענייננו:

[א.] בספר מסורת משה (הוראות והנהגות שנשמעו מאת רבי משה פיינשטיין זצ"ל; נכתב ע"י נכדו הרב מרדכי טנדלר שליט"א). מובא בעמ' רע"ה סימן קנ"א: תחת הכותרת "קולות לאשה המתחילה לחזור בתשובה".

וז"ל: ורב קהילה אחת צלצל וביקשתני לשאול מרבינו ב' שאלות אלו: א. יש שם אשה שהתחילה להיות בעלת תשובה, אך בעלה לא חזר בתשובה, ואחר ויכוחים ביניהם, החליט בעלה שאם רצונה להיות דתיה זה עסק שלה, אך אל תפריע אותו. ומה שנוגע לו לא יניחנה להחמיר. למשל, רוצה שתיסע עימו במכונית בשבת לבקר אנשים, וגם, כמובן, לא רוצה לחכות י"ב ימים מוסתה עד תשמיש. ושאל הרב אם מותר לייעצה איך לנהוג בדרך שתמעט האיסור, רק תעבור דרבנן, לא דאורייתא, למשל, תטבול אחר ז' ימים, כדין דאורייתא לנדה. ומצד שני, חשש הרב שיכול ח"ו לגרום לעצמו מין הרגשת קלות כלפי איסורי דרבנן, ויכול אולי גם לגרום לקלקול להאשה הזה שרוצה לשוב. והשיב רבינו, שראשית, שאלות כאלו באים

לו כי יש להקדים את טהרת המשפחה משני טעמים:

א. מצווה זו נוגעת לשניים – לשואל ולרעייתו, בניגוד למצוות שבת שנוגעת רק לנשאל. ויעוין במסכת כריתות (דף ט"ז ע"א) "אם אמרת בנדה שיש שתי אזהרות, שהוא מוזהר על הנדה והנדה מוזהרת עליו, תאמר בשבת שאין בה אלא אזהרה אחת".

ב. טהרת המשפחה כרוכה ב"כפיית היצר" – בהקרבה גדולה, והיא עדיפה על השבת שהיצר פחות כופהו עליה, ודומה הדבר למבואר בגמ' ב"מ (דף ל"ב ע"ב), שמצוות פריקה קודמת לטעינה, משום צעב"ת, ובכל זאת אם פגע אדם בשור של איבו וצריך לטעון אותו, ומנגד עומד שור אוהבו וצריך לפרוק אותו, מצווה להקדים את הטעינה של השונא לפריקה של האוהב, כדי לכוף את יצרו.

ולכאורה, מדבריו למדנו, שמותר להציע לאדם הרחוק מתורה ומצוות ומנסה להתקרב, להתחיל במצווה אחת על פני חברתה. אלא שעדיין אין ראיה ברורה לשאלתנו, שהרי שם הדיון הוא באיזו מצווה להתחיל מבין שתי המצוות, ואילו בשאלתנו אנו רוצים להציע לכלה לעבור על איסור דרבנן, כדי להצילה מאיסור דאורייתא החמור, ואולי בכה"ג אין היתר, ודו"ק.

[ג.] בספר "ועלהו לא יבול" (ח"ב עמ' קע"ז וכן ח"ג עמ' ש"ב) מובא בשם הגרש"ז אורבך זצ"ל שביהודי שאינו דתי ויש חשש שיכול להתחתן עם גויה ל"ע יש היתר לשדך לו יהודיה אף אם ברור שלעת עתה לא יקיימו טהרת המשפחה, ואף שע"י השידוך הוא ממסד את הקשר ביניהם ויעברו על איסורי כרת, מ"מ יש לעשות כן כדי להצילם

וכעין שכתב מרן הרב קוק בעזרת כהן (סי' כ', הובא לעיל) "די"ל דגם באונס שמחמת העניות, שאין לה מי שיפרנסה וכה"ג, ג"כ חשיב כאונס בכה"ג, לגבי דין דניחא ליה למיעבד איסורא זוטא כי היכי דלא ליעבדו איסורא רבא", וע"כ חילק בין רוסיה לאמריקה.

זאת ועוד, האג"מ דיבר שם על תהליך של חזרה בתשובה, ועל זה כתב שמותר שלא ללמד את כל ההלכות בתחילה, כדי להקל על תחילת התהליך. אך בשאלתנו זה הפוך, האשה לא מתכוונת כעת לחזור בתשובה ורק פוגשת את הרבנית, מדריכת הכלות כי החוק במדינתנו מחייב זאת (למי שנרשמה לנישואין), וא"כ להעלים ממנה אי אפשר כי צריך ללמדה כיצד להיטהר ליום חתונתה, ואולי בכה"ג היה מתיר להקל לה בליווי הסבר שאם אינה מסוגלת לעת עתה לקיים הכול כדת וכדין, פותחים פתח לשבים בתשובה, ולכן להציע לה שאם אינה מסוגלת לקיים את כל הדינים לפחות תשמור על איסורי דאורייתא החמורים, מכיוון שנחשבת ל"תינוקת שנשבית" ודמי לדין אנוסה שהתיר האג"מ לאשה ברוסיה.

אך לא מפני שנדמה לנו נעשה מעשה להתיר, ובפרט בעניינים חמורים מעין אלו, ועדיין צ"ע.

[ב.] בספר והערב-נא (ח"ב עמ' ר"נ) לגר"י זילברשטיין שליט"א דן ביהודי שהחל תהליך תשובה אך לא מסוגל לשמור הכול ושואל את הרב כמה להתחיל: בשמירת שבת או בשמירת טהרת המשפחה? המחבר הפנה שאלה זאת לגר"ח קנייבסקי שליט"א שענה שאסור לענות לו ויש לומר לו שצריך לשמור את כל התורה כולה והוא יעשה מה שיעשה. מאידך, הגר"ש אלישיב זצ"ל (חמיו) ענה

עבירה ושרי" ואף לשיטת רש"י והרמב"ם הסיק "אבל מי שפרנסתו בכך לזווג שרי לכו"ע" והנצי"ב לא דיבר במקום שיש חשש להתבוללות. ולכן נראה, דבהכ"ג לא גרע דבר זה מההיתר משום דרכי שלום או צורך פרנסה, ובפרט שלשיטת התוס' והרא"ש זה מותר בכל עניין.

אך גם עפ"י היתר זה, עדיין אין הוכחה גמורה לשאלתנו. דהתם כל הדיון הוא שגורם להם לחטוא ע"י מיסוד הנשואין שנעשה על ידו בהצעת השידוכין, אך הנ"ל לא הורה להתיר שום איסור, אפי' לא איסור דרבנן, אלא רק יכול להכשילם ע"י גרמא שינשא ויחיו את חייהם באיסור, וגם לא ברור אם בלעדי הצעת השידוך לא היה חי כן עם נשים אחרות וכדו'. ואילו בשאלתנו אנו דנים האם להורות לו לעבור איסור דרבנן כדי להצילו מאיסור כרת דאורייתא החמור יותר, וקשה לדמות מילתא למילתא.

[ד.] זכורני בהיותי אצל הרש"י הגר"מ אליהו זצ"ל בביתו עם תלמידנו (כשנה לפני פטירתו), סיפר הרב זצ"ל על הדרשה שהיה נושא באזכרתו של הבבא סאלי זיע"א. וסיפר ששנה אחת טלפן לבלנית של נתיבות יום לפני האזכרה ושאל אותה כמה נשים טובלות בעיר, והיא ענתה שבשנים האחרונות חלה ירידה במספר הטובלות. למחרת באזכרה דיבר הרב באריכות בחשיבות מצוות טהרת המשפחה, ואז פנה לציבור הנשים ואמר להם: היום בלילה כולן טובלות במקווה! לאחר כמה ימים צלצלה הבלנית אל הרב וסיפרה שהיו עשרות טובלות נוספות שבאו לטבול. וכששמעתי את הסיפור חשבתי בליבי, והרי נשים אלה לא עשו הפסק טהרה ולא בדיקות ולא שבעה נקיים וכיצד הורה להן הרב לטבול? אלא שהרב לא אמר להן שהן יכולות

מהתבוללות שכל באיה לא ישובן ושעליה נאמר בגמ' ערובין (דף י"ט ע"א) שאת כל פושעי ישראל מוציא אברהם אבינו ע"ה מאור הגיהנום חוץ מישראל הבא על הגויה ולכן עדיף לשדכו ליהודיה אף אם יחיו בחטא ולהצילו בכך שלא ישתדך עם גויה.

וכן הורה הגר"א זילברשטיין שליט"א בספרו חשוקי חמד על מסכת בכורות (דף נ"ו ע"ב) וכתב "שכל מה שעמ"י יחזיק מעמד בגלות, ויזכו לצאת ממנה ולבנות את בית הבחירה, היא רק בזכות זאת שלא יתערבו בין הגויים, שנישואין עם נכרית, היא פריצת החומות והוא יוצא מכלל ישראל, לא כן הבא על הנדה, עדיין לא פרץ את החומה ועדיין שם ישראל עליו.

וכן הורה הרש"י הגר"מ אליהו זצ"ל כדברי הגר"ש"ז ("עלהו לא יבול" שם) והדברים מבוארים עפ"י שו"ת ישועות מלכו (או"ח סי' י"ב) שכתב "כשם שבחולי הגוף והמחלה אשר הוא באברים הראשונים במוח ובלב נראה הנקב קטן כחודו של מחט הדק יותר מסוכן ממחלה כבדה אשר באברים התחתונים כיד ורגל, כמו כן העוון הקל הנוגע בכללות ישראל חמור ביותר מעבירה פרטית יחידית. הלא תראה כי עוון הפעור נזכר בתורה יותר לחירוף מחטא העגל, יען כי בעוון הפעור נתגלגל בו היתר תערובת בין העמים לכן העוון הקל הנוגע לכללות ישראל הוא חמור באיכות מעבירה חמורה יחידית". והפנה המחבר (שם) לשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' ל"ב) שדן בשאלה "אם מותר לזווג אשה לאיש אשר ידועים המה לעוברי עבירה ויעברו על איסור נדה" והסיק הנצי"ב שלשיטת התוס' והרא"ש "רשאים לשדך אפי' יעברו בבירור על איסור נדה שהרי אינו כתרי עברי דנהרא ולא בשעת מעשה

מתורה ומצוות, תוכל להישמר רק מאיסורי דאורייתא ולא תעמוד באיסורי דרבנן, עליה להבהיר לכלה מה אסור מהתורה ומה אסור מדרבנן, ולהבהיר לה שחומרת איסורי התורה גדולה יותר מאיסור דרבנן, ובדרך רמז לרמוז לה שמי שלא מסוגלת לשמור הכול ודאי שעדיף לה להישמר לכה"פ מאיסורי דאורייתא. אך עליה להיזהר שלא ייצא מפיה במפורש להיתר. ושאלתי את מו"ר הגר"א נבנצל שליט"א בעניין זה, ואמר שוודאי עדיף שתקפיד על איסור דאורייתא אם לא יכולה להישמר יותר מכך, אלא שהוסיף, שיש לשכנעה, שאם יכולה, תטבול פעם שנייה לאחר שבעה נקיים אף אם שימשה עם בעלה קודם לכן (כנראה, עפ"י תוס' שבת י"ג ע"ב ד"ה בימי לבונן בשם ר"ת), וכבוד אלוקים הסתר דבר, ותן לחכם ויחכם עוד, ואת צנועים חכמה.

יד. סיכום

[א.] נחלקו הראשונים האם מותר להציע לציבור איסור כדי למנוע ממנו עבירה חמורה יותר. לשיטת רש"י אהרן נענש על כך ולדעת התוס' אהרן נשתבח על כך.

[ב.] כשאנשים או ציבור עוברים עבירות, יש לדעת מהי העבירה החמורה יותר ומה החמורה פחות, מאחר שיש להתחיל במניעת החמור יותר ולאחר מכן לנסות למנוע את החמור פחות, וכן על זו הדרך.

[ג.] לדעת הרלב"ג ראוי למנוע בהדרגה מאדם המתכוון לעשות דבר מגונה, אם אי אפשר למנוע זאת לגמרי. הרלב"ג לומד זאת ממעשה ראובן שהציע לתת את יוסף בבור להצילו ממוות. יש שלמדו כן רק במקום פקו"נ ויש שלמדו כן גם במקומות אחרים.

לטבול ומותרות לבעליהן, הוא בטה"כ רצה לקרבן אל המקווה והטהרה, ואמנם יהיו כאלו שטבילתן לא תועיל להן, אך הן תראינה שהדבר לא מפחיד, ולאט לאט תתקרבנה ותשאלנה את הבלנית כיצד עושים זאת כדת וכדין, ובסופו של דבר חלק גדול מאותן נשים יקיים את המצווה כדין.

לכן אין מסיפור זה ללמד על שאלתנו, שהרי הרב לא הורה הוראת איסור, שהרי אין איסור לנדה לטבול במקווה, אלא רק פעל בדרך של קירוב לבבות בכדי לקרב את מצוות טהרת המשפחה אל לבן של אותן נשים שנתרחקו ל"ע מתורה ומצוות.

ושמעתי פעם מיהודי שחזר בתשובה וטען בפני הרב, שקשה לו לשמור שבת, כי זה היום היחיד שהיה נוסע לבקר את הוריו במכוניתו ובגלל שמירת שבת נפגעה מצוות כבוד ההורים, והרב הורה לו שייסע להוריו בשבת באופניים. אך גם משם אין ראיה לשאלתנו, כי איסור נסיעה באופניים בשבת אינו גזירת חכמים אלא הפוסקים אסרוה משום זילותא דשבת, ובשו"ת "רב פעלים" בהקדמתו התיר זאת ולכן זהו איסור קל, ואילו שאלתנו עוסקת באיסור דרבנן חמור.

יג. סוף דבר

שאלתי כמה מגדולי ישראל וביניהם הגר"א ד אורבך שליט"א אב"ד טבריה ת"ו, הגר"א ד ליאור שליט"א אב"ד קרית ארבע חברון ת"ו והגר"י אריאל שליט"א רב העיר ר"ג ת"ו, וכולם ענו לי בסגנון דומה, שאין לומר בפירוש הוראה של היתר באיסור דרבנן כדי להציל מאיסור דאורייתא החמור, אך כשמדריכת הכלות המלמדת את הכלה נוכחת לדעת שיש אפשרות שאותה כלה, הרחוקה

ביום אינה צריכה לחזור ולטבול טבילה אחרת, אך בנידון דידן זהו איסור דרבנן חמור (שצריכה טבילה נוספת) ולכן אין לדמות הא להא.

זאת ועוד, אף הנצי"ב בשאלתו הסתייג "משום חשש שאחרים יכשלו בה" ובמקום "קלקול הרבים אין לנו רשות להתיר בשביל תקנתה של אשה זו", ולכן נשאר בצ"ע, והסיק ש"צריך ישוב הרבה עם איזה דעות בני"א גדולי תורה ובקרבם אלהים ישפוט שלא לייתי לידי חורבה ח'ו". וא"כ כ"ש לנידון דידן.

[ח.] לדעת מרן הראי"ה קוק זצ"ל אין אומרים לאדם חטא אפי' חטא קל כדי להציל חברו מחטא חמור אא"כ יש בכך הסרת מכשול לרבים שנחשבים אנוסים ולכן התירו לשחרר שפחה כנענית המופקרת לזנות כדי להציל את הנכשלים על ידה בזנות. אך בעניין פרטי שמעורבים בו שני אנשים בלבד, אין לנו רשות בכך.

אלא, שמסתפק במקרה של אשה עניה שמא אף זה נחשב לאונס שאין מי שיפרנס אותה, ולכאורה ה"ה לנידון דידן, בזוג הרחוקים מתורה ומצוות, הנחשבים כתינוקות שנשבו, ואנוסים הם ברוחות הזרות השוררות במקומותינו, אלא שגם מרן הרב זצ"ל לא הסכים להתיר אלא בצירוף אחד מגדולי התורה וההוראה שבדור.

[ט.] בשו"ת אג"מ התיר לרב לתת כשרות לאטליו המוכר בשר במקום שלא יקפידו על הניקור כדבעי, בתנאי שזה יציל את הציבור היהודי במקום מאכילת נבלות וטרפות, ובתנאי שלא יכשיל את הציבור היראים הנוהרים. ומבאר שעל ב"ד המקומי יש חיוב לתקן מה שאפשר.

[ד.] לדעת החיד"א מותר להתיר מנהג שנהגו בו איסור כדי להציל את הקהל מאיסורי תורה. ולכן במקום שאם יתירו לציבור לגלח בספירת העומר יימנעו מלגלח כל השנה בתער שאיסורו חמור, יש להתיר זאת.

[ה.] כתב הרשב"א שכדי להסיר מכשול מן העם צריך לעלות מן הקל אל החמור ולא נוטלין הכול יחד. וכמו"כ אי אפשר לנהוג בכל האנשים במידה אחת. כמו"כ הדגיש הרשב"א, שלפעמים יש מצווה בהצלמת עין מן העובר עבירות, והכול לפי צורך השעה.

[ו.] כתב הרמ"א שאדם החייב נידוי מגדיל אותו, ואין לחשוש שמא יצא לתרבות רעה. וכן כתב הרדב"ז והסביר שאם נחוש לדבר זה, א"כ תבטל התורה לגמרי, וכשם שאין מעבירין על המצוות כך אין מעבירין על העבירות, ואם נחשוש לחששה זו יוסיפו בני עוולה לחטוא, ולכן יש לראות את טובת הציבור כולו ולא את החוטא בלבד.

[ז.] הנצי"ב בשו"ת משיב דבר, דן בהיתר איסור דרבנן של טבילה לאשה ביום השמיני קודם חשכה, כשיש חשש שתימנע מלטבול לגמרי ותעבור על איסור תורה שיש בו כרת. הנצי"ב תולה זאת במחלוקת ראשונים בביאור הגמ' בחגיגה (דף ט"ז ע"א) אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורין ויתעטף שחורין ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל שם שמיים בפרהסיא. דלרש"י ותוס' עדיף עבירה "קטנה" מאשר עבירה גדולה הכרוכה בחילול ה'. ולדעת ר"ח אין היתר כלל וזו רק תחבולה לשבור את היצר, ובינתיים יתקרב יצרו.

אלא שמסייג הנצי"ב, שאף אם נקל כרש"י ותוס' זהו דווקא באיסור דרבנן (של טבילה ביום השמיני) קל, דהא אם עברה וטבלה

ש"יש למנהיג הדור להיות מתון בדברים כאלה לפי שאין כל האנשים שוין ולא כל העבירות שוות... והכל לפי ראות עיני הדיין המנהיג ובלבד שיהיו כל מעשיו לשם שמיים". ולפעמים יש לתת יד לפושעים ולפשוט ימין לקבל שבים וכמו שאמרו חז"ל לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולפעמים במקום חשש של קלקול הרבים והכשלתו יש לפעול בשמאל הדוחה.

[י.ג.] נסיים בדברי הנצי"ב במשיב-דבר: "הכלל דלהתיר איסור בשביל איסור צריך להיות מתון הרבה, וכמו רפואת הגוף שאם רואה הרופא דידו של אדם כואב הרבה, פעם מחליט לחתוך אותה כדי שלא יתמשך הכאב הלאה בחלל הגוף ויסתכן, ופעם מחליט שמוטב לסבול הכאב ולא להפסיד היד". וכמו שברפואת הגוף צריך התייעצות עם גדולי הרופאים בתחום זה כך ברפואת הנפש המקולקל צריך ישוב הרבה עם גדולי התורה שלא יבואו לידי תקלה. ואין להורות בדברים אלו אלא בהסכמת גדול ומופלג בתורה, וודאי שאין לדמות מילתא למילתא ובייחוד במקום שיכול להיות מכשול לרבים. צא ולמד, דאפי' מרן הראי"ה קוק זצ"ל בשאלה מעין זו לא הרהיב עוז להורות אלא בצירוף אחד מהרבנים המפורסמים בכח התורה וההוראה שבדור' (שו"ת עזרת כהן סי' כ') וא"כ דון מינה ואוקמה באתריה. וכבוד אלוקים הסתר דבר, ואת צנועים חכמה.

ויהי"ר שהקב"ה יערה רוח טהרה ממרום וילמד טועים בינה וישובו הכול בלב שלם כמו שהבטיח על ידי נביאיו לבל ידח ממנו נדה, ויקבלם בתשובה שלמה לפניו. אכ"ר.

ונראה דבריו אמורים רק בתעודה שכתוב בה שהבשר נשחט כדי ואינו טריפה, אך לא כתוב מעבר לכך, שדינו כדין כבד הנמכר לפני צלייה, שצריך הקונה לצלותו, וה"ה כאן – צריך הקונה לנקרו, ורק אז יותר באכילה.

[י.] בטהרת הבית לגר"ע יוסף זצ"ל התיר להעלים עין מטובלת שבאה לטבול וברור שלא עשתה את הפסק טהרה ובדיקות כדין, כשאם לא נתיר לה קיים חשש סביר שתפגע, ויותר לא תשוב לטבול. אך היתרו עוסק בדבר שאינו ניכר לעין נשים אחרות. ודבריו דומים לדברי הרשב"א ד"העלמת עין מן העובר לעתים מצווה, והכל לפי צורך השעה, והחכם מעלים עין לעיתים בקלות".

[יא.] בשו"ת בית-אבי הביא ראייה מתשובת הרמב"ם שהתיר להשיא את הנטען על השפחה כדי להצילו מאיסור מתמשך, וכתב הרמב"ם שמפני תקנת השבים מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו של איסור והסתמך על מאמר חז"ל עת לעשות לה' הפרו תורתך. אך הסיק הבית-אבי שאין לומר זאת בתורת פסק אלא רק בתורת עצה לתקנת השבים, ואף על זאת הסתייג להתיר רק במי שרואים שמתקרבת ליהדות, ושמא מתוך כך תשרור עליה רוח טהרה ממרומים ומתוך כך תקיים בסופו הכל כדבעי.

[יב.] מצאנו כמה מגדולי ישראל שהקלו בהוראת שעה לאנשים הרחוקים מתורה ומצוות המגלים רצון להתקרב לתורה. אלא שיש להיזהר מאד מלדמות מילתא למילתא, ובשאלות מעין אלו צריך הוראה מפורשת מגדולי התורה שבדור, וכפי שכתב הרדב"ז,